

Research Paper

The Janus-like Face of the Rabbit in the Story of the Lion and the Nakhchiran: Inspiration for Truth or Fear of Death

Maryam RaminNia^{1*}¹ Associate Professor, Faculty of Humanities, Gonbad Kavus University, Golestan, Iran.

10.22080/lpr.2025.29892.1135

Received:

August 22, 2025

Accepted:

December 29, 2025

Available online:

February 26, 2026

Keywords:

Rabbit, Janus, Nakhchiran, fear of death, inspiration of the truth.

Abstract

The story of the Lion and the Nakhchiran is one of the most fundamental narratives on the discourse of effort and trust. The Nakhchiran and the rabbit represent the idea of trust, and the lion represents the idea of effort. The Nakhchirans ask the Lion to stop attacking so they can bring his prey themselves. The Rabbit, by claiming inspiration from the truth, represents himself as a leader who can rescue the Nakhchiran from the lion. Rumi's ambiguous and ironic descriptions of the rabbit have led some interpretations to consider it a symbol of the divine spirit and others a symbol of the enemy of divine spirit, making the rabbit's figure problematic. This research, using a descriptive-analytical method and considering the discursive logic within the story, focuses on the rabbit's moment of action to explain the duality of the rabbit's face. The research findings show that the lack of any sympathy, protest, or action towards the death of other animals before the lot falls in him own name, tarnishes his image as someone inspired by divine approval and inspiration. The rabbit, like Janus of Roman mythology, stands on the threshold and changes its appearance depending on the situation. The fear of death drives him from trust to effort, from passivity to activism. It is the anxiety about death that brings him to the field to implement all his possibilities in overcoming death. Although his action brings collective benefit, it is the result of individualism, expediency, and fear of death.

***Corresponding Author:** Maryam RaminNia**Address:** Associate Professor, Faculty of Humanities, Gonbad Kavus University, Golestan, Iran. **Email:** raminnia@gonbad.ac.ir

Extended Abstract

1. Introduction

The story of the Lion and the Nakhchiran, found in the first book of the Masnavi, is a fundamental story about effort and trust. In this story, Nakhchiran is the herald of trust, and the lion represents the idea of effort. The Nakhchiran asks the lion not to invade their valley, and instead, the Nakhchiran draws an animal for him every day by lot. After long discussion about the necessity of effort, the lion is finally persuaded not to try and wait for the hunters to bring his prey. One day, when the lot is drawn in the name of the rabbit, he refuses to go to the lion and, presenting himself as a leader inspired by the truth, devises a plan that will bring the lion to his doom. Since the moment of the rabbit's action is controversial as to why he did not think of any alternative for the lion when faced with sending other hunters, this study examines the truth of the rabbit's claim of trusting in receiving divine inspiration.

2. Purpose, Literature Review, and Method

The aim of this research is to present a structured reading and identify the various capacities and internal layers of the story of the Lion and Nakhchiran. The research method is descriptive and analytical and based on discourse analysis. Interpretations and research on this story, such as those by Nicholson, Forozanfar, Edward Joseph, Angaravi, and Akbarabadi, have addressed the mystical interpretation of this story. Several articles, such as "An Analytical Study of the

Mystical Story of the Lion and the Nakhchiran in the Masnavi Based on Albert Ellis's Theory," "A Study of the Polyphony and Multilingual Dumbness of Jahd and Tawakul," and "Structure of the Story of the Lion and the Nakhchiran," have examined the narrative structure of this .story

However, no research has examined the story of the Lion and the Nakhchiran from the perspective of fear of death. The difference between this study and previous studies is that it focuses on the moment of the rabbit's action and redefining its face.

3. Discussion

In Roman mythology, Janus is known as the two-faced god. His image depicts a two-faced person who appears different from each side. Unlike many gods who have specific domains, Janus embodies the concept of transition and change. The rabbit in Rumi's story also has such a position and has two different faces. Before the lottery, the idea is based on mere trust, and after it, it supports the idea of effort. This transformation is due to the necessity of life and self-survival, not compassion for animals. The rabbit is on the verge of death and must bring the Nakhchirans with him and vote with him to change the situation and break the pact. Therefore, he resorts to metaphysics, which is a determinant and a safe haven in discursive entanglements and is very effective in convincing the fatalistic Nakhchirans. In the face of death, the Nakhchirans' ultimate goal has been to offer to send the bait to the lion and postpone their death; after that, they have

surrendered to passivity. But the rabbit wants to turn this negation into a possibility, and what gives him strength is the fear of death and, at the same time, the hope of freedom from it, which he achieves through strategy and action. In the discursive framework, and regardless of the mystical interpretation of the story that ultimately adheres to the discursive logic of the story, the fear of death is the driving force behind the rabbit, not the affirmation and inspiration of truth.

4. Conclusion

In the story of the Lion and the Nakhchiran, the rabbit, like Janus, a Roman myth, has a double face. From the perspective of verbal discourse and until halfway through the story, he, along with the other Nakhchirans, symbolizes the

idea of trust and, after the draw that falls on his name, becomes the representative of the idea of effort. The simultaneity of the rabbit's fate and his actions is the key to answering the contradictions of the rabbit's face. From this perspective, he is a selfish, self-interested, and expedient animal. To advance his goal, he acts for the benefit of everyone and presents himself as a leader; he had no empathy for the animals that were preyed upon by the lion every day. Therefore, his action is not for the sake of collective and moral good but for personal gain. In other words, his action is interpreted in fear and freedom from death rather than as a leadership aspect and inspiration from the truth. The rabbit's delay in thinking of a solution to destroy the lion allows Rumi to draw a dual face of the rabbit with ironic descriptions: a side inspired by the truth and a side based on the fear of death.

علمی

چهره‌ ژانوسی خرگوش در داستان شیر و نخچیران: الهام حق یا هراس از مرگ

مریم رامین‌نیا^{*}

^۱ دانشیار گروه ادبیات فارسی، دانشگاه گنبدکاوس، گنبدکاوس، ایران.

10.22080/lpr.2025.29892.1135

چکیده

داستان شیر و نخچیران که در دفتر اول مثنوی آمده، یکی از بنیادی‌ترین روایت‌ها در باب گفتمان جهد و توکل است. در این داستان، نخچیران و خرگوش که در زمره آن‌هاست، نماینده ایده توکل و شیر نماینده ایده جهد است و نخچیران از او می‌خواهند دست از حمله/ تلاش بردارند تا آن‌ها خودشان طعمه‌اش را بیاورند. سرانجام، خرگوش با دعوی الهام از حق، چونان یک رهبر و قهرمان، نخچیران را از وجود شیر می‌رهاند. توصیفات دوپهلوی و کنایه‌آمیز مولوی از خرگوش موجب شده برخی تفسیرها او را نماد روح الهی و برخی نماد نفس دانسته‌اند و این امر چهره خرگوش را مسئله‌آمیز کرده است. این پژوهش به روش توصیفی تحلیلی و با توجه به منطقی‌گفتمانی درون داستان و تمرکز بر لحظه کنش خرگوش، تلاش می‌کند دوگانگی چهره او را تبیین کند. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که نبود هرگونه حس هم‌دردی، اعتراض و تدبیر و کنش نسبت به مرگ جانوران تا پیش از اینکه قرعه به نام خود او بیفتد، چهره خرگوش را به عنوان فردی الهام گرفته از تایید و الهام الهی مخدوش می‌کند. خرگوش چون ژانوس، اسطوره رومی، بر آستانه ایستاده است و بنا به موقعیت تغییر چهره می‌دهد. هراس از مرگ، او را از توکل به جهد، از انفعال به کنشگری سوق می‌دهد. اضطراب از مرگ است که او را به میدان می‌آورد تا تمامی امکاناتش را در غلبه بر مرگ به اجرا درآورد. اگرچه کنش او نفع جمعی به همراه دارد لیکن برآمده از فردگرایی، مصلحت‌اندیشی و هراس از مرگ است.

تاریخ دریافت:

۳۱ مرداد ۱۴۰۴

تاریخ پذیرش:

۸ دی ۱۴۰۴

تاریخ انتشار:

۷ اسفند ۱۴۰۴

کلیدواژه‌ها:

داستان شیر و نخچیران، مثنوی
معنوی، ژانوس، هراس از مرگ،
الهام حق.

^{*} نویسنده مسئول: مریم رامین‌نیا

آدرس: دانشیار گروه ادبیات فارسی دانشگاه
گنبدکاوس، گنبدکاوس، ایران.

ایمیل: raminnia@gonbad.ac.ir

۱ مقدمه

داستان با نابودی شیر به پایان می‌رسد و مولوی آن را چنین تفسیر می‌کند که اقدام خرگوش رمزی از جهاد اصغر است. وجه عرفانی-رمزگشایی مولوی از یکسو و توصیفات دوپهلوی از خرگوش و رواداری ایده شیر از سوی دیگر، موجب شده برخی تفسیرها خرگوش را نماد روح بدانند که به پشتوانه تأیید حق بر شیر (نفس) چیره می‌شود و برخی دیگر شیر را نماد روحی بدانند که فریب خرگوش (نفس) را می‌خورد و در چاه نابودی می‌افتد. به عقیده استاد فروزانفر «خرگوش در این داستان نمونه خردمندی و هوشیاری است» (فروزانفر، ۱۳۷۹: ۳۴۲). تفسیر دیگری، خرگوش را چون شیطان داخلی یا خارجی ترسیم کرده و شیر را کنایه از وجود شخصی دانسته که از هنرهای فلسفه و حکمت یا صنعت خود را شیر گمان کرده، خودبین شده است و بدین ترتیب با مکر شیطانی داخلی یا خارجی مانند خرگوش به چاه هلاکت فرو می‌رود (اردبیلی، ۱۳۲۷: ۳۹). مفسر دیگری خرگوش را کنایه از دانایی و عقل کیس سالک و شیر را کنایه از نفس اماره دانسته است (حق‌شناس، ۱۳۸۴: ۵۹). این تفسیرهای کاملاً متضاد از خرگوش، چهره‌ای دوگانه از او بر ساخته است. بیشتر پژوهش‌ها صرفاً به رمزگشایی نمادین داستان و وجه عرفانی آن توجه کرده‌اند و به این پرسش پاسخ نداده‌اند که چرا و چگونه خرگوش همچون ژانوس، دو چهره متفاوت به خود می‌گیرد که چون دو روی سکه و کاملاً عکس یکدیگرند؟

۱.۱ پرسش‌های پژوهش

این پژوهش در پاسخ به مسأله‌ای که در بالا به آن اشاره شد، به بررسی صدق دعوی توکل خرگوش به مثابه یکی از نخچیران و نیز دعوی آشکار او مبنی بر دریافت الهام و تأیید الهی می‌پردازد. تفاوت این پژوهش با پژوهش‌های پیشین، در تمرکز بر لحظه کنش خرگوش است. از آنجاکه لحظه کنش خرگوش درست از زمانی آغاز می‌شود که می‌بایست طبق قرعه طعمه شیر شود، بحث برانگیز است که چرا پیش از آن چاره‌ای نیندیشیده بود و چرا لحظه الهام

داستان شیر و نخچیران که در دفتر اول مثنوی آمده، داستانی بنیادین در باب جهاد و توکل است که خود یکی از گفتمان‌های بحث‌برانگیز در مباحثات کلامی میان کلامیون، فقها و عارفان بوده است. در این داستان، نخچیران منادی توکل و شیر نماینده ایده جهاد است. اما داستان مولوی کاملاً در جهت تأیید مباحثات کلامی در باب گفتمان جهاد و توکل که در میان کلامیون و صوفیان آن روزگار رایج بود، پیش نمی‌رود. «در این قصه یکی دیگر از جلوه‌های حدت ذهن مولانا را می‌بینیم که در مباحثات صوفیان گرفتار معنای ظاهری یک لفظ نمی‌شود» (استعلامی، ۱۳۸۷: ۳۴۹). ماجرا از این قرار است که نخچیران در وادی خرمی زندگی می‌کنند اما یورش‌های نابه‌هنگام شیر زندگی خوش آن وادی را برای نخچیران تیره‌وتار می‌کند. نخچیران به این می‌اندیشند که از سرنوشت گریزی نیست و باید طعمه شیر شوند اما اگر شیر بپذیرد که به آن‌ها حمله نکند و در ازای آن، نخچیران هر روز به قید قرعه جانوری از میان خودشان برای شیر بفرستند، دست‌کم یک روز می‌توانند آسوده و بی‌هراس از مرگ بزنند. از این‌رو نزد شیر می‌روند و درخواست خود را مطرح می‌کنند. پیشنهاد نخچیران، سبب‌ساز گفت‌وگوهای درازدانی در باب لزوم جهاد یا توکل می‌شود و هر کدام تلاش می‌کنند با استدلال‌های محکم و استناد به سخن خداوند و پیامبر، برتری ایده خود را ثابت کنند. سرانجام و به‌رغم تسلیم نخچیران به برتری ایده جهاد و لزوم تلاش برای روزی، جهت داستان به یک‌باره دگرگون می‌شود و شیر درخواست نخچیران را می‌پذیرد. روزها می‌گذرد و طبق پیمان میان شیر و نخچیران هر روز جانوری برای شیر فرستاده می‌شود تا اینکه قرعه به نام خرگوش می‌افتد. خرگوش به نخچیران اعلام می‌کند که طبق الهامی که از حق گرفته و تدبیر که اندیشیده، قرار است همگی از وجود شیر رهایی یابند؛ از این‌رو، با تاخیر نزد شیر می‌رود. شیر با شنیدن ادعای خرگوش مبنی بر وجود شیر دیگری در چاه، درون چاه می‌پرد.

نو و حتی شروع جنگ‌ها نیز می‌گردد. دوگانگی چهره ژانوس، نشان‌دهنده درک رومیان از زمان به صورت چرخه‌ای است که گذشته و آینده و در گفت‌وگویی مداوم‌اند (Turcan, ۲۰۰۰: ۶۲, ۱۱۳). خرگوش داستان مولوی نیز چنین جایگاهی دارد. پیش از آنکه قرعه به نامش بیفتد، در زمره نخچیران توکل‌گرا است. اگرچه در گفت‌وگوی میان نخچیران و شیر بر سر برتری و حقانیت توکل بر جهد، اشاره و سخن مستقیمی از خرگوش نیست، اما در میان نخچیران بر طبل توکل و جبر می‌کوبد:

روبه و آهو و خرگوش و شغال
جبر را بگذاشتند و قیل و قال

(مثنوی، ۱۳۵۰: ۱/ ۹۹۳)

در روند گفت‌وگوها، مولوی تلاش می‌کند همچون راوی بی‌طرف از هرگونه اظهارنظری پرهیز کند. او «استدلال هر دو طرف را چنان مستدل از زبان آن‌ها نقل می‌کند که خواننده به‌وضوح در نمی‌یابد که راوی داستان خود چه عقیده‌ای دارد. حتی در پایان این گفتگوها هم نظر و عقیده خود را در جانبداری از نظر یکی از دو طرف گفت‌وگو به صراحت اعلام نمی‌کند» (پورنامداریان، ۱۳۸۰: ۲۷۶). باوجود این، تسلیم نخچیران جبرگرا گواه برتری ایده جهد شیر را دارد.

زین نمط بسیار برهان گفت شیر
کز جواب آن جبریان گشتند سیر

۹۹۲/۱

پس از این بیت‌ها، انتظار می‌رود شیر که پیروز گفت‌وگو است، به تلاش خود برای شکار ادامه دهد، اما درست عکس این ماجرا اتفاق می‌افتد و این شیر است که تصمیم می‌گیرد یک جا بنشیند و توکل پیشه کند. پیامد تقاضا ضرورتاً تحمیل محدودیت است. بسته به ظرفیت و ماهیت تقاضاکننده و تقاضاشونده، تاثیر و پذیرش آن نیز متفاوت خواهد بود. تقاضای پی‌درپی و خواهش‌های چندباره نخچیران دامنه کنش شیر را محدود می‌کند و او را به عقب می‌راند. انفعال نخچیران که ناشی از

از حق درست زمانی است که پای جان خرگوش در میان است. این پرسش‌ها، پرسش‌های بیشتری در پی دارد:

خرگوش توکل‌گرا است یا جهدگرا؟

خرگوش نماد روح الهی است یا نفس؟

عمل خرگوش قهرمانانه است یا فردگرایانه و مصلحت‌اندیشانه؟

عمل خرگوش مبتنی بر الهام و تایید حق است یا هراس از مرگ؟

۲ بحث

۲/۱ چهره ژانوسی خرگوش: توکل یا جهد

در اسطوره‌های رومی، ژانوس، خدای دو چهره است که ماه ژانویه را هم‌نام یا منسوب به او دانسته‌اند. ژانویه نخستین ماه سال است و به‌نوعی با تقدس همراه است. چرا که مراسم مذهبی سال نو نیز با ژانویه آغاز می‌شود. «ژانوس، یعنی ژانویه، آغاز سال است، واقعیتی که رومیان میهن‌پرست باید بر آن تأکید می‌کردند، زیرا کنسول‌ها در اول ژانویه سمت خود را به دست می‌گرفتند یا آن را تمدید می‌کردند (Burchett, ۱۹۱۸: ۱۵) ازسوی دیگر، ژانویه/ژانوس پایان‌بخش سال نیز هست و افزون بر آن که امر نو با ژانوس پدیدار می‌شود، نویدبخش پایان سال و هر امر کهنی نیز هست. بنابراین، شمایل او فردی دو چهره را نشان می‌دهد که از هر سو که بدان بنگری چهره‌ای متفاوت از او پدیدار است. ژانوس «خدای آغازها و گذارها است و بر خلاف بسیاری از خدایانی که حوزه‌های مشخصی دارند، مفهوم گذار و تغییر را تجسم می‌بخشد. دو صورت او نماد توانایی نگاه به گذشته و آینده است» (Warrior, ۲۰۰۶: ۸۶). ژانوس افزون بر آنکه نگهبان آستانه‌ها است، چهره دوگانه‌اش بر ورود و خروج و آغاز و پایان دلالت می‌کند. «شامل مناسک گذار، آغاز سال

اگر روح به وادی هواها و امیال نفسانی گذار کند، در چاه مادیات فرو خواهد رفت. دیگر آنکه شیر عاملی است که نفس اماره بر او حاکم است و نفس اماره محرک اعمال و افعال اوست. و نخچیران بسان روحند که در راه مجاهده می‌کوشند (ژوزف، ۱۳۳۶: ۱). لحظه‌ای که شیر موفق می‌شود درستی، عقلانیت و برتری ایده‌ی جهد را به نخچیران تحمیل کند تا «کز جواب آن جبریان گشتند سیر»، چهره‌ی مبتنی بر ایده‌ی جهد در شیر دگرگون می‌شود و طبق خواست نخچیران، توکل پیشه می‌کند و این یکجانشینی سرآغاز شکست شیر را فراهم می‌کند. هرچند پس از گذشت مدتی و با تاخیر وعده، پشیمان می‌شود:

مکرهای جبریانم بسته کرد
تیغ چوبینشان تنم را خسته کرد
زین سپس من نشنوم آن دمدمه
بانگ دیوانست و غولان آن همه
بر دران ای دل تو ایشان را مه‌ایست
پوستشان بر کن کشان جز پوست نیست

۱۰۹۳/۱ - ۱۰۹۵

اما چون این پشیمانی، صرفاً حسی است و اقدام فراخوری در پی ندارد، حاصلی برای شیر نخواهد داشت. انفعال و بی‌کنشی، فرصت را از فرد می‌گیرد و به حریف واگذار می‌کند. لحظه‌ی نابودی شیر نه به ترفند و تدبیر خرگوش بلکه به دلیل انفعال و پذیرش خواستِ نخچیران بوده است که او را تا لبه‌ی پرتگاه برده و تدبیر خرگوش همچون ضربه‌ی نهایی او را به کام مرگ می‌فرستد. از این سو، خرگوش که چون دیگر نخچیران منادی توکل بوده و شیر را به یکجانشینی و دریافت طعمه دعوت کرده، به محض شنیدن نامش در روز قرعه به یکباره چهره دگرگون می‌کند، لباس جهد می‌پوشد و به میدان می‌آید.

گفت ای یاران مرا مهلت دهید
تا به مکرّم از بلا بیرون جهید
تا امان یابد به مکرّم جانتان

توکل‌گرایی صرف آن‌هاست گویی به شیر تعمیم می‌یابد. توکل، یکی از آموزه‌های بنیادین صوفیان و هم‌بسته مفاهیمی چون جبر و قضا و قدر است. برخی عالی‌ترین درجه‌ی توکل را توکل کامل بر حق می‌دانند که در آن بنده/ صوفی تمامی امور از جمله رزق و معاش را به خدا وامی‌گذارد. «بداند که رزق و اجل و سعادت و شقاوت، همه در تحت قدرت اوست، هر که را برداشت مقبول گشت و هر که را بگذاشت، مردود گشت. این توکل اهل ایمان است و در اهل تصوف این نوع توکل موجود باشد. در هیچ چیز دل نبندد و از همه منقطع شود» (عبادی، ۱۷۱). تاکید بر جنبه‌ی زهدآمیز توکل برای کسب مقام «رضا» در میان عارفان با وجود سفارش فراوان پیامبران و امامان بر تلاش برای کسب روزی، سبب شد که برخی به مفهوم ظاهر «الرزق علی الله» بسنده کنند و از توسل به اسباب و وسایل مادی برای رفع نیازهای خود دست بشویند، چنانچه از واصل بن عطا نقل شده است که «توکل آن بود که از طلب سبب‌ها بازایستی با سختی فاقه» (قشیری، ۳۴۸). در مقابل این گروه از صوفیان، عده‌ای در مواجهه با توکل به سنت پیامبر تکیه زده، برای کسب رزق الهی کوشیده‌اند و آنان عبارت «الرزق علی الله» را «پیشنهادی در باب نشستن و به انتظار رزق خدایی نشستن ندانسته‌اند و کار «یدی» را همان رزق الهی دانسته‌اند» (ابراهیمی، ۴۷).

توکل بدون تلاش در هیچ منطق و آموزه‌ی دینی پذیرفته نیست و پیامدهای زیان‌باری دارد و همین است که گریبان شیر را می‌گیرد. این چهره‌ی جدید از شیر که از سوی نخچیران شکست خورده در گفت‌وگو تحمیل شده، بحث‌آمیز است و چهره‌ی دوگانه‌ای از او به دست می‌دهد. به همین دلیل در تفسیرهای مثنوی نیز وجهی دوگانه دارد. ادوارد ژوزف، شیر را هم کنایه از روح پنداشته است و هم کنایه از نفس که یکی در عالم علوی سیر می‌کند و دیگری به حالات سفلی و مادی توجه و تمایل دارد. او از این استعاره دو معنی افاده می‌کند: یکی آنکه شیر، روح است و نخچیران هواها و امیال نفسانی و

ماند این میراث فرزندانان

۱۰۰۰-۱۰۰۱ / ۱

چهرهٔ پنهان شده در توکلِ خرگوش همچون دعوی جدیدش مبتنی بر لزوم تلاش برای دفع شیر (نمایندهٔ ایدهٔ جهد) شبهه‌آمیز است و بیش از آن که باوری راسخ باشد، مانیفستی است که بر مبنای موقعیت تغییر می‌کند. عمل خرگوش از هر منظری که تفسیر شود، پیامدش نابودی شیر است. در واقع، خرگوش با تدبیر و عملِ مبتنی بر جهد است که نابودی شیر را محقق می‌سازد نه ایدهٔ مبتنی بر توکل. خرگوش از لحظه‌ای که قرعه به نام خودش می‌افتد، مقابل نخچیرانِ توکل‌گرا قرار می‌گیرد و از آن‌ها درخواست می‌کند که مهلتی به او بدهند تا به واسطهٔ تدبیرش، آن‌ها را از وجود شیر برهاند. از اینجاست که خرگوش دو چهره دارد، پیش از قرعه، ایدهٔ مبتنی بر توکلِ صرف و پس از آن از ایدهٔ جهد پشتیبانی می‌کند. همین دوسویگی در تفسیرهای عرفانی از او نمادی از روح الهی و نفس برساخته است. اگر لحظهٔ کنشِ خرگوش معیار داوری در باب وجه نمادین او قرار گیرد، روش می‌شود که توجه به «خود» انگیزه‌ای برای تلاش خرگوش بوده و اینکه او نمادی از «نفس» باشد، بیشتر با منطبق درون داستان سازگار است.

۲،۲ چهرهٔ ژانوسی خرگوش: قهرمانِ جمع‌گرا یا مصلحت‌اندیش

بر مبنای آنچه پیش از این گفته شد، در داستان شیر و نخیران، تا پیش از قرعه، سخن و کنشی از خرگوش دیده نمی‌شود اما به محض احساس خطر، همچون یک قهرمان، ناگهان به صدا و به صحنه درمی‌آید، اعتراض می‌کند و چاره می‌اندیشد. چاره‌اندیشی خرگوش در قامت عمل‌گرایی تعبیر و تفسیر می‌شود. «عمل، آغاز تازه‌ای که ذاتی زایش یا تولد

است تنها از آن‌رو ممکن است در جهان روی بنماید و احساس شود که نوآمده دارای قابلیت آغاز کردن چیزی از نو، یعنی قابلیت عمل کردن است» (آرنت، ۱۴۰۱: ۴۵). ما با آغاز کردن امری نو به ابتکار خودمان به آن پاسخ می‌دهیم. عمل کردن، به عام‌ترین معنایش دلالت دارد بر پیشقدم شدن، آغاز کردن، رهبری کردن یا چیزی را به حرکت درآوردن (همان، ۲۷۸). از منظر دفع شر، کنش صحیح / اقدام معتبر^۱ را در کنش خرگوش می‌توان دید. با تدبیر و مکر خرگوش، امکان دفع بلا و شرّ دائم وجود دارد. اقدام درست از آگاهی از اراده و عمل سرچشمه می‌گیرد. در مقابل، میزان و تاثیر کنشِ نخچیران به اندازهٔ درنگ و مکثی کوتاه است، به اندازهٔ یک روز قرعه. نخچیران در جهت عقب راندن موقت شیر تلاش می‌کنند. کنش آن‌ها، گروهی است و در راستای هدفی مشترک و از سر اضطرار است. تلاش نخچیران را می‌توان نوعی همبستگی سلبی تعریف کرد. «همبستگی سلبی به خودی خود هیچ یکپارچگی‌ای تولید نمی‌کند و در ضمن هیچ خصلت ویژه‌ای ندارد» (دورکیم، ۱۳۹۸: ۱۶۵). این کار گروهی بر اساس منافع شکل گرفته است. «از آنجاکه اجزاء تشکیل دهندهٔ گروه جانوری به‌طور مکانیکی در کنار هم قرار گرفته‌اند، تا زمانی که با هم باشند جز به ضرورت با هم نمی‌توانند عمل کنند. فعالیت در اینجا امری جمعی است. (همان، ۲۴۲). حرکت و رفتار نخچیران، نوعی رفتار توده‌وار است. چشمگیرترین ویژگی روان‌شناختی توده این است: «مهم نیست اعضای آن چه کسانی با چه شغل و شخصیت یا درجهٔ هوشی متفاوت باشند، آن‌ها با تبدیل شدن به توده، نوعی ذهن جمعی پیدا می‌کنند که باعث می‌شود به‌گونه‌ای کاملاً متفاوت از حالتی که در تنهایی فکر یا احساس می‌کردند، رفتار کنند. توده در معرض همهٔ علل هیجان‌انگیز خارجی است و تغییرات مداوم آن‌ها را منعکس می‌کند و بردهٔ تکانه‌هایی است که دریافت می‌کند» (Le Bon، ۱۹۹۲: ۱۳، ۹). سقف آرزوهای نخچیران در امان

¹ authentic action

دگرگونی و اراده برای انجام آن با اندیشه توکل و جبرگرایی صرف سازگاری ندارد. خرگوش نمی‌تواند با توکل و جبر خود را از قرعۀ مرگ برهاند. این است که خرگوش توکل‌گرای پیشین به خرگوش تلاش‌گر و کنش‌گر اکنون بدل می‌شود که به پشتوانۀ تلاش و تدبیر، به تغییر امید بسته است. ازسوی دیگر، نخچیران که به تقدیر رضا داده‌اند و به هیچ تغییری و گشایشی باور و امید ندارند، تاب پیامدهای پیمان‌شکنی با شیر را نیز ندارند. به یاد بیاوریم که شیر تنها زمانی راضی می‌شود که یک جا بنشیند و برای روزی خود تلاش نکند که نخچیران با او پیمان می‌بندند و عهد می‌کنند که طعمۀ هرروزۀ او را بفرستند و در این پیمان، تاخیر و خللی نیفتد.

عهدها کردند با شیر ژبان
کاندرین بیعت نیفتد در زیان
قسم هر روزش بیاید بی‌جگر
حاجتش نبود تقاضای دگر

۹۹۴-۹۹۵ / ۱

خرگوش در زمرۀ همان نخچیران است که با شیر هم‌پیمان شده و تا پیش از قرعۀ خود به این پیمان وفادار مانده است و هیچ اعتراضی ندارد. اما وقتی پای جان خویش به میان می‌آید، دیگر عهد و پیمان برای او معنایی ندارد. «بدعهدی در واقع نوعی «دواندیشگی» است. درعین آنکه به باور خویش در باب چیزی اعتراف می‌کنیم درعین حال بدان باور نداریم یا آن را دروغ و بی‌اساس می‌دانیم. این پدیده را هم‌زیستی باورهای متناقض نامیده‌اند (Carpenter, ۱۹۶۶:۲۴). به نظر می‌رسد خرگوش به هیچ اصلی جز بقای «خود» واقعی نمی‌نهد. از اینجاست که نه به طعمه شدن هر روز جانوران اهمیت می‌دهد، نه بر سر ایدۀ توکل می‌ماند و نه بر سر پیمان و عهد. پذیرش این بدعهدی و پیمان‌شکنی از سوی نخچیران، دلیل محکمی می‌طلبد و اینجاست که خرگوش به امر الهی متوسل می‌شود و ادعا می‌کند که از سوی حق الهام گرفته است. اما آیا خرگوش در این دعوی نیز صادق است؟

ماندن یک‌روزه است و گویا بیش‌از این نمی‌خواهند و از این‌رو تاثیر و دامنه کنش آن‌ها به میزان خواستشان از شیر است. فقط یک روز. چرا که از میان برداشتن شیر، همتی بلند طلب می‌کند که صرف پذیرفتن تقدیر از آن‌ها گرفته است. آنان امر نابه‌هنگام را بر نمی‌تابند. اما خرگوش، به میانه آمده است و امر نابه‌هنگامی را آغاز کرده است. خرگوش آمده است تا با عمل خویش، وضع موجود را تغییر دهد، تغییری که گرچه فراگیر است و در دایرۀ امر شخصی نمی‌ماند اما به دلایل فردی صورت گرفته و در فردگرایی او ریشه دارد. به سخن دیگر، برون‌داد کنش خرگوش، رهایی‌بخش است و فایده جمعی دارد، هرچند بر نیت فردگرایانه بنا شده است. تلاش گروهی نخچیران به دلیل حرکت توده‌وار، رهایی موقتی به بار آورده بود؛ اما به‌واسطۀ کنش خرگوش است که گروه نخچیران از وجود شیر برای همیشه رهایی می‌یابند و هراس از مرگ، به حسی از امید و اطمینان به زندگی بدل می‌شود. و این امر، چهرۀ خرگوش را در مقام فردی کنش‌گر، آغازگر و رهبر ممتاز می‌کند اما مساله به اینجا ختم نمی‌شود. اگر خرگوش پس از یورش‌های مکرر شیر به وادی آن‌ها و پیش از تصمیم نخچیران به منفعل کردن شیر و فرستادن جانوری از میان خودشان، به میدان می‌آمد و برای رهایی خود و همگان به بیرون راندن شر از قلمرو خویش، چاره می‌اندیشید و تدبیر می‌کرد، کنش او، کنش قهرمانانه و رهایی‌بخش تلقی می‌شد. یا اگر پیش از آنکه قرعه به نامش درآید و به هنگام فرستادن هر روزۀ جانوران نزد شیر از سر همدردی و منفعت جمعی به میدان می‌آمد، نام قهرمانی به خود می‌گرفت که به مصلحت جمع و برای خیراندیشی به میدان آمده است. خرگوش، کنش‌گر لحظه است. لحظه‌ای که بهره‌ای برای او داشته باشد. برای خرگوش تنها «خود» اهمیت دارد و حال که این «خود» اوست که در خطر نابودی قرار گرفته و نه «خود» دیگری، باید مناسباتی را که پیش از این بوده تغییر دهد. البته این تغییر جسارت و شجاعتی می‌طلبد که با ناقوس مرگ برانگیخته شده و در نخچیران دیگر نیست. اصولاً درک لزوم تغییر و

۲،۳ چهره‌ ژانوسی خرگوش: الهام حق یا هراس از مرگ

خرگوش در آستانه‌ مرگ قرار گرفته و برای تغییر وضع و شکستن پیمان می‌بایست نخچیران را با خود همراه و همراهی کند. اگرچه به تنهایی تدبیر کرده و به میدان آمده، اما تا دیگران را با خواست خود همسو نکند، نمی‌تواند کاری از پیش برد. از این رو به امر متافیزیکی متوسل می‌شود که تعیین‌بخش و پناهگاه امنی در فروبستگی‌های گفتمانی است و برای متقاعد کردن نخچیران جبرگرا بسیار کارآمد است. او در گفت‌وگو با نخچیران، خود را چونان پیمبری معرفی می‌کند که نقش رهبری قوم را به عهده گرفته است:

گفت ای یاران مرا مهلت دهید
تا به مکرم از بلا بیرون جهید
هر پیمبر امتان را در جهان
همچنین تا مخلصی می‌خواندشان

۱۰۰۰ و ۱۰۰۲

پيامبر هر امتی نیز آغازگر امر نابهنگامی بوده است که وضع موجود را تغییر داده است. خرگوش نیز امر نابهنگامی را آغاز کرده است. رویارویی خرگوش با شیر از منظر توان و قدرت، امری نامعمول و نابهنگام است. اما او به سخن خود، به پشتوانه الهام و تایید حق، جسارت ورزیده و به میدان آمده است. اما چه می‌شود که رفتار پیامبرگونه خرگوش در بستر کنش و منطق درون داستان و چه بسا از منظر عرفانی نیز شبهه‌آمیز است و به‌تمامی همدلی مخاطب را بر نمی‌انگیزاند؟ چرا برخی مفسران به‌رغم اشاره مولوی بر الهام و تایید الهی آن را نماد نفس دانسته‌اند که «جان را که قدر و مرتبه شیران دارد به زیرکی و گربزی خویش در چاه جاه نگونسار می‌کند و آن کس که جان وی مثل این شیر به ننگ اغفال خرگوش نفس دچار است از فرط غفلت و غرور خویش این فریب‌خوردگی و گمراهی را نمی‌بیند» (زرین کوب، ۱۳۷۲: ۱۶۸-۱۶۹). کریم زمانی

در شرح جامع مثنوی، مولوی را هم‌آوا با شیر نشان می‌دهد و عقیده نخچیران را سست و ضعیف می‌داند و در این بین، جدال این دو گروه (نخچیران و خرگوش با شیر) را نمونه‌ای از تنازع برای بقا می‌داند. «شیر نماینده آن دسته عارفانی است که سعی و تلاش را نافی توکل نمی‌دانند و نخچیران که نمونه سستی و ضعف هستند نماینده جبر مذموم. نکته دیگر آنکه وقتی که خرگوش بر شیر مهیب عرین غالب می‌آید، این مطلب به خواننده القا می‌شود که در عرصه تنازع برای بقا تنها فکوران و اندیشه‌گران پیروز می‌شوند (زمانی، ۱۳۹۵: ۳۸۳). این دوگانگی در چهره شیر و خرگوش از توصیفات دو پهلو و تناقض‌آمیز مولوی از خرگوش و نیز لحظه و موقعیت کنش‌گری و چاره‌اندیشی خرگوش ناشی می‌شود. «مولوی از این‌که خرگوش را فردی با رسالتی کاملاً پیامبرگونه بداند آگاهانه خودداری می‌کند و از طریق تمثیل تنها کار او را شبیه‌سازی می‌کند که همچنان فاصله‌اش با ویژگی‌های یک پیامبر را نگاه بدارد. چرا که تناقضات خرگوش را در نظر دارد. گفتگوهای خرگوش در زمره نخچیران با شیر بر سر توکل صرف را، بیعت و سکوت خرگوش را در قربانی شدن هر روز جانوری برای شیر، به یاد دارد. از این‌روست که برساخت چهره خرگوش تا بدانجا پیش نمی‌رود که از او چهره‌ای کاملاً لاهوتی و فرازمینی برسازد» (رامین‌نیا، ۱۴۰۲: ۸۰). مولانا دانش خرگوش را «روبه بازی» قلمداد می‌کند:

رو تو روبه‌بازی خرگوش بین
شیرگیرسازی خرگوش بین

۱۰۲۹/۱

زمانی که شیر غذای روزانه خود را دریافت نمی‌کند، این تاخیر و بدعهدی را به «مکر» نخچیران نسبت می‌دهد. هم‌نشینی «مکر» و «جبریان» تلویحاً گویای آن می‌تواند باشد که جبرگرایی و اندیشه توکل نخچیران به‌نوعی مکر و فریب تلقی شده است.

مکرهای جبریانم بسته کرد
تیغ چوبینشان تنم را خسته کرد
زین سپس من نشنوم آن دمدمه
بانگ دیوانست و غولان آن همه
بر دران ای دل تو ایشان را مه‌ایست
پوستشان برکن کشان جز پوست نیست

۱۰۹۳-۱۰۹۵ / ۱

هرگاه به تعبیرهای مولوی درباره‌ی خرگوش نگاه کنیم، می‌بینیم که چندان با خرگوش هم‌آوا نیست؛ زیرا در بیت «چون قضا آید نبینی غیر پوست/ دشمنان را باز شناسی ز دوست»، از زبان شیر، خرگوش را دشمن معرفی کند و به تاثیر این بیت، این درحالی است که در گفت‌وگوی خرگوش با نخچیران، از زبان خرگوش، او را ملهم از حق می‌داند:

گفت ای یاران حقم الهام داد

مر ضعیفی را قوی رایي فتاد

۱۰۰۸/۱

ازسوی‌دیگر، دیدیم که در بیان خشم شیر، جبریان را هدف می‌گیرد و آدمی را از مکر آنان بر حذر می‌دارد. این برخوردهای دوگانه با شخصیت شیر و نخچیران و خرگوش، که در بخشی از داستان چهره‌ مثبت و در بخشی دیگر چهره منفی به خود می‌گیرند، سبب می‌شود مخاطب در پذیرش و عدم پذیرش آوای دو گروه مخالف سرگردان شود. در افسانه‌ها و قصه‌های عامیانه نیز چهره‌ دوگانه‌ای از خرگوش تصویر شده است. «خرگوش در قالب شخصیتی حقه‌باز ظاهر می‌شود که نماد بازیگوشی، زیرکی و گاه رفتار غیرمسئولانه است. سرعت و پیش‌بینی‌ناپذیر بودنش آن را به نماد خودانگیزگی و گریزان‌بودگی بدل کرده است (Crilot, ۱۹۷۱: ۲۷۴)». خرگوش در بسیاری فرهنگ‌ها نماد باروری و زادوولد فراوان است. با این حال، در برخی سنت‌ها با فریب‌کاری، تیزهوشی شناخته می‌شود. در برخی اساطیر آسیایی، خرگوش حیوانی است که با

شیرین‌زبانی و زرنگی از مخمصه‌ها می‌گریزد (شوالیه و گربان، ۱۳۹۶: ۴۳۷). خرگوش داستان مولوی نیز چنین خصلتی دارد. ممکن است گفته شود که مولوی، مکر خرگوش را در مفهوم مثبت و در جهت دفع شر و دشمن، لازم دانسته است. اما سخنانی که بر زبان شیر می‌راند و فریب خوردن شیر از سوی جانور ضعیفی همچون خرگوش را ننگ برمی‌شمرد، گویای نوعی همدلی مولوی با شیر است.

شیر را خرگوش در زندان نشانند

ننگ شیری کو ز خرگوشی بماند

۱۳۴۹/۱

لحن مولوی در مصرع دوم این بیت، خشم او را از ناتوانی شیر در مواجهه و مبارزه با جانور کوچکی همچون خرگوش نشان می‌دهد. این توصیفات کنایه‌آمیز از خرگوش مدام چهره‌ او را در مقام فردی ملهم گرفته از حق مخدوش می‌کند. کنش خرگوش آن‌گاه می‌توانست پیامبرگونه تلقی شود که به دلایل مصلحت عمومی به میدان می‌آمد و در برابر جانور مقتدری چون شیر بر سر جان خود قمار می‌کرد. چنان‌که پیش‌ازاین نیز گفته شد، تدبیر و کنش خرگوش درست از جایی آغاز می‌شود که سایه مرگ را بر سر خود می‌بیند. تا پیش‌از او، بسیاری از جانوران هر روز و بر اساس عهد و پیمانی که خود نیز در آن شریک و موافق بوده، به کام مرگ رفته‌اند. خرگوش برای هیچ جانوری که پیش از او طعمه شیر شده، هم‌دردی نمی‌کند و باکی از آن ندارد. تا پیش‌از قرعه، سخنی از الهام و تایید حق و دفع شر به میان نمی‌آید. رفتار قهرمانانه و رهبری خرگوش با تجربه‌ی اضطراب و هراس از مرگ پدیدار می‌شود. مرگ است که به او جسارت عمل می‌دهد. خرگوش، چاره‌ای جز این ندارد. اگر به قرعه‌ خود به چشم تقدیر بنگرد که به مرگ می‌انجامد؛ اگر تدبیر کند و تدبیرش سودمند نیفتد دست‌کم برای بقای خود کاری کرده است و سزاوار نکوهش نیست. «ترس ناخودآگاه و خودآگاه از مرگ به تلاش، به حفظ «خود» و حفظ زندگی می‌انجامد» (زیلبورگ به نقل از بکر، ۱۹۷۳: ۱۶۵).

۳ نتیجه

در داستان شیر و نخچیران، خرگوش بسان ژانوس، اسطوره‌ای رومی، چهره‌ای دوگانه دارد و دقیقاً بر آستانه ایستاده است. از منظر گفتمان کلامی و تا نیمه‌های داستان، خرگوش به همراه دیگر نخچیران نماد ایده‌توکل است و پس از قرعه‌ای که به نامش افتاده، نماینده‌ی ایده‌ی جهد می‌شود. از منظر دینی و عرفانی و طبق تفسیرها، هم نمادی از روح الهی است که به پشتیبانی از نیرو و تایید الهی، رهبری نخچیران را به دست می‌گیرد و به‌رغم کوچکی بر شیر پیروز می‌گردد و هم نمادی از نفس و دشمن روح است. از این منظر، شیر نماینده‌ی روح است و به دلیل غفلت و اهمال‌کاری فریب می‌خورد و به چاه هلاکت می‌افتد. از آنجاکه خرگوش تا پیش از لحظه‌ای که قرعه به نامش می‌افتد، نسبت به خطر وجود شیر و جانورانی که هر روز طبق قرعه طعمه‌ی شیر می‌شوند، هیچ اعتراضی ندارد، عمل او از منظر فردگرایی ارزیابی می‌شود. هم‌زمانی قرعه‌ی خرگوش و کنش او کلید پاسخ به تناقضات چهره‌ی خرگوش است. از این منظر، جانوری خودخواه، منفعت‌طلب و مصلحت‌اندیش است. مادام که زبانی متوجه خود نبیند پای در عرصه نمی‌گذارد. چیزی جز «خود» برای او اهمیت ندارد. مرگ دیگران را به چیزی نمی‌گیرد تا آنکه خود به درون قرعه می‌افتد. از اینجاست که همچون نجات‌دهنده‌ای به عرصه می‌آید و برای پیشبرد هدف خویش، کنش خود را به سود همگان می‌نمایاند تا همدلی آن‌ها را بیابد. چرا که خوب می‌داند اگر نخچیران را به سود همگانی عمل خویش بشارت ندهد، چه بسا بر او یورش برند و به ناچار و ناگزیر روانه‌ی شیرش کنند. پس می‌بایست خود را چونان یک رهبر بنمایاند. از منظر عهد و پیمان، خرگوش پیمان‌شکن است و این بدعهدی نیز نه از سر مصلحت جمعی و اخلاقی بلکه به سود و نفع شخصی است. چرا که لحظه‌ی بدعهدی او با قرعه به نام خویش آغاز می‌شود نه فی‌نفسه قرعه‌گذاری و مرگ دیگر هم‌نوعان. او آشوب و یورش شیر را تا پیش از مخصمه‌ی خود پذیرفته است که همراه

شوپنهاور ترس از مرگ را بزرگ‌ترین اضطراب بشر می‌داند: «بزرگترین مصیبت و بدترین چیزی که می‌تواند همه چیز را تهدید کند مرگ است؛ و بزرگترین اضطراب، اضطراب مرگ» (شوپنهاور، ۱۳۹۳: ۹۱۷). تفاوت اضطراب وجودی و ترس از مرگ در نخچیران و خرگوش در این است که درخواست نخچیران از شیر، صرفاً به تعویق انداختن زمان یک‌روزه‌ی مرگ است تا در آن یک روزی که قرعه به نام آن‌ها نیست، آسوده بزنند. آن‌ها شر برآمده از شیر را پذیرفته و تسلیمش شده‌اند؛ برای آن‌ها نابودی شیر، امری ناممکن است و هیچ‌گاه به فکر آن نبوده‌اند که با همدلی و همدستی چاره بیندیشند و آغازگر امری نو باشند. نهایت خواست آن‌ها تعویق زمان مرگ است. تعویقی که به اندازه‌ی یک روز می‌تواند باشد. اما برای خرگوش تعویق مرگ تا پیش از خود رضایت‌بخش بوده و حال که پای جان در میان آمده، دیگر تاب نمی‌آورد و پای در مسیر تازه‌ای می‌گذارد. «مرگ برای انسان دو جنبه دارد. از سویی زندگی انسان را سرشار از امکان می‌کند و از سویی دیگر هراسی ناشی از فقدان، او را به انفعال می‌کشاند و تمام امکاناتش را به صفر می‌رساند. ما توان آن را داریم که نفی را به یک امکان تبدیل کنیم، بنابراین می‌دانیم که چگونه مرگ را به یک قدرت تبدیل کنیم» (بلانشو، ۲۰۰۳: ۶۰). در رویایی با مرگ، نخچیران هرآنچه در چننه داشتند، پیشنهاد فرستادن طعمه برای شیر بوده است؛ پس از آن تمام امکاناتشان به صفر رسیده است و به انفعال تن داده‌اند. اما خرگوش در آستانه‌ی مرگ، می‌خواهد که این نفی را به امکان بدل کند و چیزی که به او قدرت می‌بخشد همین هراس از مرگ و هم‌زمان امید به رهایی از آن است که با تدبیر و کنش به آن دست می‌یابد. در چهارچوب گفتمانی درون داستان و صرف‌نظر از تاویل عرفانی داستان که در پایان بر منطلق گفتمانی داستان می‌چسبد، هراس از مرگ موتور محرکه‌ی خرگوش است نه تایید و الهام حق.

اساس برای حفظ جان است و تفاوت خرگوش با آن‌ها در میزان تلاش برای بقا و رهایی از مرگ است. در قرعه که غایت مطلوب نخچیران است هراس از مرگ برای یک روز به تعویق می‌افتد اما خرگوش هراس از مرگ را برای همیشه می‌خواهد و از این‌رو برای نابودی شیر تدبیر می‌کند و می‌کوشد. چاره‌اندیشی برای نابودی شیر به مولوی این امکان را می‌دهد که با توصیفات دوپهلوی و کنایه‌آمیز، هم او را ملهم از حق بنمایاند و هم مکر و فریبکاری‌اش را به مخاطب گوشزد کند و بدین‌ترتیب چهره‌ای دوگانه از خرگوش ترسیم می‌کند. سویه‌ای بر جهد و سویی در توکل. سویه‌ای ملهم از حق و مردم‌گرا و سویه‌ای مبتنی بر هراس از مرگ و فردگرایانه.

نخچیران خواستار تغییر در شیوه یورش شیر به قرعه‌گذاری از سوی نخچیران شده است. او به همان فرصت چندروزه قرعه‌گذاری دلخوش است تا در سایه انفعال، خوش و آسان زندگی کند. صرفاً سایه ناگزیر و قطعی مرگ در روز قرعه خویش است که او را به تکاپو وامی‌دارد. کنش او بیشتر به هراس و رهایی از مرگ تعبیر می‌شود تا وجهی رهبرانه و ملهم از حق. بارزترین خصلت یک قهرمان و یک رهبر، اقدام به هنگام احساس خطر برای دیگران است. یک قهرمان به‌ویژه در ابعاد الهی، خود را برای دیگران به خطر می‌اندازد. اما در این قصه، خرگوش و حتی نخچیران صرفاً برای زندگی می‌کوشند نه آنکه به توکل یا الهام الهی باور داشته باشند. رانۀ هراس از مرگ در نخچیران و خرگوش آنقدر قوی است که آن‌ها را به‌رغم باور به قضاو قدر و توکل به تلاش وامی‌دارد. درخواست نخچیران در پوشش توکل و در

منابع

- آرنت، هانا (۱۴۰۱)، وضع بشر، ترجمه مسعود علیا، تهران: ققنوس.
- ابراهیمی، نادر (۱۳۷۷). صوفیانه‌ها و عارفانه‌ها، چ دوم، تهران: حوزه هنری.
- اردبیلی، میرزا محمد عماد (۱۳۲۷)، اشارات ولوی (شرح مثنوی)، تهران: کتابسرای پدram.
- استعلامی، محمد (۱۳۸۷). متن و شرح مثنوی مولانا، دفتر اول، تهران: سخن.
- پورنامداریان، تقی (۱۳۸۰)، در سایه آفتاب، تهران: انتشارات سخن.
- حقیق شناس، حسین (۱۳۸۲). بشنو از نی، قم: مؤسسه فرهنگی-انتشاراتی شاکر.
- دورکیم، امیل (۱۳۹۸)، درباره تقسیم کار اجتماعی، ترجمه باقر پرهام، تهران: نشر مرکز.
- رامین‌نیا، مریم (۱۴۰۲)، «جهش در مثنوی: شیوه‌ای در برون‌رفت از بن‌بست گفتمانی»، دوفصلنامه پژوهش‌های ادبی-فلسفی، دوره ۱، شماره ۲، ۷۳-۸۷.
- زرین‌کوب، عبدالحسین (۱۳۷۲)، بحر در کوزه، تهران: انتشارات علمی.
- زمانی، کریم (۱۳۹۵). شرح جامع مثنوی معنوی، دفتر اول، تهران: انتشارات اطلاعات.
- شوالیه، ژان، و گربران، آلن (۱۳۹۶)، فرهنگ نمادها، ترجمه سودابه فضائلی، تهران: نشر جمهوری.
- شوپنهاور، آرتور (۱۳۹۳)، جهان همچون اراده و تصور، ترجمه رضا ولی‌یاری، تهران: مرکز.
- عبادی، مظفر بن اردشیر [بی‌تا]. مناقب الصوفیه، با مقدمه نجیب مایل هروی.
- فروزانفر، بدیع‌الزمان (۱۳۷۴)، احادیث و آیات مثنوی، تهران: امیر کبیر.
- قشیری، ابوالقاسم (۱۳۸۱). رساله قشیریه، تصحیح بدیع‌الزمان فروزانفر، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- مولوی، جلال‌الدین محمد بلخی (۱۳۵۰)، مثنوی معنوی، تهران: امیر کبیر.

References

- Abbasi Dakani, Parviz (2000), *Explanation of Suhrawardi's Western Nomad Story*, Tehran: Tandis.
- Abolghasemi, Mohsen (1992), *Seventy Essays, Essay on Hermes*, Tehran: Mythology.
- Amiri, Reza (1991), "Hermes of Al-Haramsa, a Plan for the Reconciliation of Religion, Myth and Philosophy", *History of Philosophy*, Vol. 4 (Ser. 4), Volume 2, pp. 188-163.
- Amiri, Fatemeh Sadat and Akbari Bayraq, Hassan (1994), "Reflections of Hermetic Cosmology in the Divan of Naser Khosrow", *Literary-Philosophical Studies*, Volume 2, Vol. 1 (Ser. 3), pp. 223-240.
- Guenon, René (2006), *Hermes and the Language of Birds*, translated by Amin Aslani, Tehran: Jeyhoun.
- Karimi, Zahra (2021), "Reflection of Hermetic Thoughts in the Works of Manzoom Attar", Master's thesis, Semnan University, Supervisor: Hassan Akbari Bayraq.
- Khaqani, Afzal al-Din Badil (2014), *Divan Khaqani Sharvani*, edited by Zia al-Din Sajjadi, Tehran: Zovar.
- Mohajerizadeh, Ghazal (2015), "The Hermetic Structure in Iranian Mysticism", *Mystical Studies*, Volume 11, No. 1 (219 series), pp. 181-214.
- Mohebbi, Mustafa (2010), "Identity and Thought of Hermes", *Pik Noor-Humanities*, Volume 8, No. 3, pp. 109-124.
- Nasr, Seyyed Hossein (1962). "Hermes and Hermetic Writings in the Islamic World". *Faculty of Literature and Humanities*, Volume 10, No. 2.
- Nasr, Seyyed Hossein (2003). *Eternal Wisdom (Collection of Articles by Dr. Seyyed Hossein Nasr)*, edited by Seyyed Hassan Hosseini. Tehran: Hermes.
- Pournamdarian, Taghi (1987), *Secrets and Secret Stories in Persian Literature*, Tehran: Scientific and Cultural.
- Razi, Hashem (2005), *Hekmat Khosravani*, Tehran: Bahjat.
- Tabatabai, Seyyed Muhammad Hussein (1990), *Al-Mizan in the Interpretation of the Qur'an*, Vol. 14, Lebanon: Scientific Press.
- Taghipour, Mahmoud, Ghasemi, Badr Shahin and Sorkhy, Farzaneh (2024), "Reflections of Themes from the Hermetic School in the Poems of Attar, Rumi and Hafez", *Persian Language and Literature*, Volume 16, No. 58, pp. 98-117.
- Tofiqi, Hossein (1999), *The Book of the Secrets of Enoch*, Qom: Center for Studies and Research on Religions and Sects.